

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ УСПІШНОСТІ ВИКОНАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАДАЧ

Семків Х.Б.

Сидорик Ю.Р.

Україна

м. Івано-Франківськ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Анотація. Отримані результати дослідження дозволяють констатувати взаємозв'язок емоційного стану учнів молодшого шкільного віку з рівнем успішності виконання математичних завдань (що може свідчити про стан розвитку внутрішнього плану дій, який є одним із основних новоутворень молодшого шкільного віку). Емоційний стан учнів з низьким рівнем успішності виконання математичних завдань підвищується на уроках читання і знижується на уроках математики.

Аннотация. Полученные результаты исследования позволяют констатировать взаимосвязь эмоционального состояния младших школьников и уровня успешности выполнения ими математических заданий (что может свидетельствовать обо уровне развития внутреннего плана действий). Эмоциональное состояние учеников с низким уровнем успешности выполнения математических заданий повышается на уроках чтения, и понижается – на уроках математики.

Актуальність. Початок навчання у школі є одним з найскладніших та найвідповідальніших періодів у житті дитини. Докорінно змінюються режим, умови її життєактивності [27], з'являються додаткові обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю та набуттям якісно нового статусу, ускладнюється

соціальна ситуація розвитку, істотно збільшуються розумові, емоційні та фізичні навантаження. Все це часто призводить до нервово-психічного перенапруження молодшого школяра, до виснаження його адаптаційних ресурсів, що як наслідок, викликає появу цілої низки негативних психічних станів.

У працях багатьох дослідників є вказівки на те, що формування вищих людських почуттів відбувається в процесі засвоєння дитиною соціальних цінностей, вимог, норм та ідеалів, які за певних умов стають внутрішнім надбанням особистості, змістом мотивів, що спонукають її поведінку. Науковцями (Г.М. Бреслав [2], Л.С. Виготський [3], К.Е. Ізард [5, 6], Є.П. Ільїн [7], О.М. Кормило [9], А.В. Запорожець, Я.З. Неверович [12], С. Томчук [15], П.М. Якобсон [12] та ін.) підкреслюється значимість емоційної сфери для повноцінного розвитку особистості. Результати досліджень Е.Г. Ейдемільера [16], А.І. Захарова [8], І.М. Нікольської [11] та ін. свідчать про залежність емоційного розвитку від структури сім'ї, виховання, соціально-економічних умов проживання. Важливість врахування впливу сприятливого соціального середовища на розвиток позитивних емоцій зазначає Л.Я. Гозман.

Як зазначає Л.Е. Берк [1, с. 638], швидких успіхів в емоційній саморегуляції досягаються дитиною при відвідуванні нею школи. У міру того, як діти порівнюють свої досягнення із досягненнями однокласників і починають більше, ніж раніше цінувати схвалення з боку однолітків, у них з'являється потреба навчитись контролювати негативні емоції, які загрожують їх відчуттю власної значущості. Тому, звичні страхи школярів, як вказує Л.Е. Берк [там же], пов'язані із переживаннями за шкільну успішність та через ймовірність їх несприйняття з боку ровесників. Зважаючи на це, на наш погляд, доцільною та актуальною є конкретизація характеру впливу на емоційний стан школяра особливостей його взаємин із однолітками та когнітивних особливостей. Саме тому, **метою** даного дослідження є вивчення характеру взаємозв'язку особливостей емоційного стану молодшого школяра та його рівня успішності виконання математичних операцій.

Емоційний стан нами розглядався як психічний стан, який виникає у процесі життєдіяльності суб'єкта і визначає рівень інформаційно-енергетичного обміну та

спрямованість поведінки. Серед емоційних станів прийнято виділяти радість, сум, гнів, страх, здивування, відразу. Зважаючи на те, що згадані негативно забарвлені види емоційних станів можуть супроводжуватись зростанням рівня тривожності, в процесі проведення дослідження нами фіксувались також показники шкільної тривожності молодших школярів.

Таким чином, у дослідженні нами перевірялась наступна **гіпотеза**: більш позитивний емоційний стан притаманний молодшим школярам із високим рівнем успішності виконання математичних операцій.

Організація та проведення дослідження. У проведеному дослідженні взяли участь 16 учнів 3-А класу ЗОШ №12 м. Івано-Франківська. З них – 8 хлопчиків і 8 дівчаток. Середній вік досліджуваних 9 років.

З метою вивчення рівня успішності виконання молодшими школярами математичних операцій нами було використано ряд таких завдань (складених Х.Б. Семків). Завдання були складені таким чином, щоб виявити здатність учнів вирішувати математичні задачі як в умі (у внутрішньому плані дій), так і шляхом викладу думок письмово.

Завдання подавались досліджуваним у порядку зростання їх важкості (що забезпечувалось збільшенням кількості виконуваних операцій в умові задачі). Інтерпретація результатів здійснювалась із врахуванням правильності виконання досліджуваними поданих типів завдань письмово (на папері) та їх здатності вирішити даний тип завдання в умі (у внутрішньому плані дій). Результати виконання даних завдань дозволили прорангувати досліджуваних за їх здатністю виконувати математичні операції у внутрішньому плані дій та письмово (на папері).

Високий рівень успішності виконання математичних завдань констатувався нами у випадку, коли учні здатні правильно виконувати різні завдання з математики як письмово, так і усно. Учні із середнім рівнем успішності можуть допускати незначні помилки при виконанні завдань усно і давати переважну кількість правильних відповідей при виконанні даних завдань письмово. Учні, у

яких нами діагностувався низький рівень успішності майже нездатні виконувати завдання усно та роблять значні помилки при їх виконанні письмово.

З метою виявлення неусвідомлених учнями характеристик їх емоційного стану, їм було запропоновано протягом одного тижня у спеціальному зошиті оцінювати свій настрій після кожного з уроків з допомогою певного кольору (робити позначки олівцем). Учніям надавалась наступна інструкція: "...". Таким чином, ми отримали кольорову гамму, яка відповідала емоційному стану учня після кожного уроку.

Інтерпретація результатів була здійснена із врахуванням існуючої інтерпретації кольорів, поданої Т. Титаренко та Д. Парфеновою [47]. Поряд із цим, при інтерпретації результатів нами було також враховано співвідношення учнями свого настрою та використаної ними кольорової гамми. З цією метою учням перед початком дослідження було запропоновано позначити на окремому бланку, якому кольору може відповідати певний їх настрій.

Результати дослідження. Аналізуючи результати, отримані в процесі виконання учнями завдань з математики, нами було зроблено висновок про рівень успішності їх виконання. Високий рівень успішності при виконанні математичних операцій було виявлено у 25%; середній – в 56%, низький – у 19% учнів.

З метою узагальнення отриманих даних про особливості емоційного стану учнів нами було віднесено результати оцінювання учнями свого стану до трьох груп: позитивний емоційний стан, негативний емоційний стан, нейтральний емоційний стан (табл. 1):

Таблиця 1.

Узагальнена таблиця оцінювання досліджуваними власного стану з допомогою кольорової гами (згідно інтерпретації кольорів за Т. Титаренко і Д. Парфенової)

Розклад уроків		№ учня															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Понеділок	Читання	☺	-	*	☺	-	-	*	☹	*	☹	☺	☹	☺	☹	☺	☺
	Математика	☺	☹	*	☺	-	-	*	☹	*	☺	☺	*	☹	☹	☺	☺
	Хр. етика	☺	-	*	☺	-	-	*	☹	*	*	☺	☹	☺	*	☺	☺

	Основи здоров'я	-	-	*	☺	-	-	-	☺	*	*	☺	-	☺	*	☺	☺
	Анг. мова	-	-	*	☺	-	-	-	☺	*	*	*	☹	☹	☹	☺	☺
Вівторок	Читання	☺	*	*	☺	☹	☹	*	☹	☺	☹	*	☹	☺	☹	*	☺
	Математика	☺	☹	*	☺	☹	☹	*	*	☺	*	☺	*	☹	*	*	☺
	Укр.. мова	☺	☹	*	☺	☹	☹	☹	☹	☺	☹	☺	☹	☺	☹	*	☺
	Фізкультура	☺	*	*	☺	☺	☹	*	☹	☺	*	☹	☹	☺	☹	*	☺
	Спецкурс	☺	*	*	☺	☺	☹	*	☺	☺	☹	*	*	☺	-	*	☺
Середа	Читання	☹	*	*	☺	☺	☺	*	*	☹	☹	*	☹	☺	*	☺	*
	Математика	*	☹	☹	☺	☹	☺	☹	☹	☹	*	☹	☹	☹	☹	☺	*
	Музика	*	*	☹	☺	*	☺	☹	*	☺	*	☹	*	*	*	☹	*
	Фізкультура	☺	*	*	☺	☺	☺	*	☹	*	☺	☹	-	*	☹	☹	*
	Труд. навч.	☹	*	*	☺	☺	☺	*	☹	☹	☺	☹	-	☺	☹	☺	*
Четвер	Укр.. мова	☹	*	☺	☺	☺	☹	☹	☹	☺	☺	☺	☹	☺	☹	*	☺
	Математика	☺	☹	*	☹	☺	*	☹	*	*	☺	*	*	☹	☹	☹	☺
	Анг. мова	☺	*	☺	☺	☺	*	☹	☹	☺	☹	☺	☹	☹	☹	☺	☺
	Природознавство	☺	*	☺	-	☺	*	☹	*	*	☹	☺	-	☹	*	☺	☺
	Громад. освіта	☺	*	☺	-	☺	*	☹	☹	☺	☹	*	-	☹	*	☺	☺
П'ятниця	Читання	☺	*	☺	☺	☺	☺	☹	☹	☺	☹	☺	*	☺	*	☹	☹
	Укр.. мова	☺	☹	*	☺	☺	☺	☹	*	☺	☹	☺	*	☺	☹	☺	☹
	Образ. мист.	☺	*	*	☺	☺	☺	-	☹	*	☹	*	-	☺	☹	☹	☹
	Фізкультура	☺	*	*	☺	☺	☺	-	☺	☹	☹	☺	☹	☺	☹	☹	☹
	Інд. заняття	☺	*	*	☺	☺	☺	☹	☹	☺	*	☺	-	☺	☹	-	☹

Примітка. Тут і надалі:

☺ – позитивний емоційний стан;

☹ – негативний емоційний стан;

* – нейтральний емоційний стан.

При інтерпретації результатів також було враховано співвідношення учнями свого настрою та використаної ними кольорової гами. Всі емоційні стани, які використовували учні були позначені відповідною цифрою і віднесені до позитивних чи негативних.

До позитивних емоційних станів нами віднесено: класний настрій (+17); цікавість (+18); радість, щастя (+5); добрий настрій (+16); спокій (+1); бадьорість (+4); задоволення (+6); веселість, сміх (+7). Нейтральний емоційний стан – "нормальний настрій" (*12). Негативні емоційні стани: поганий настрій (-11); сум

(-10); переживання (-9); "головний біль" (-19); страх (-2); злість (-3); нещасливий (-13); хвилювання (-8); ненависть (-14); роздратованість (-15). Узагальнені результати оцінювання досліджуваними свого настрою подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Узагальнена таблиця оцінювання досліджуваними власного настрою з допомогою кольорової гами (згідно наданої учнями інтерпретації кольорів)

Розклад уроків		№ учня																Домін. емоц. стан
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
Понеділок	Читання	☺	-	☺	*	-	-	☺	☹	☺	☹	☹	☺	☺	☹	☹	☹	☹
	Математика	☺	☹	☺	*			☺	☹	☺	☺	☹	☹	☹	☹	☹	☹	☹
	Хр. етика	☺	-	☺	*	-	-	☺	☹	☺	☺	☹	☹	☺	*	☹	☹	☺
	Основи здоров'я	-	-	☺	*	-	-	-	☺	☺	☺	☹	-	☺	*	☹	☹	☺
	Анг. мова	-	-	☺	-	-	-	-	☺	☺	☺	☺	☹	☹	☹	☹	☹	*
Вівторок	Читання	☺	☺	☺	*	☺	☹	☺	☺	☺	☹	☺	☺	☺	☹	☺	☹	☺
	Математика	☺	☹	☺	*	☺	☹	☺	☹	☺	☺	☹	☹	☹		☺	☹	*
	Укр.. мова	☺	☹	☺	*	☺	☹	☹	☹	☺	☺	☹	☹		☹	☺	☹	☹
	Фізкультура	☺	☺	☺	*	☺	☹	☺	☹	☺	☺	☺	☹	☹	☺	☺	☹	☺
	Спецкурс	☺	☺	☺	*	☺	☹	☺	☺	☺	☹	☺	☺	☺	-	☺	☹	☺
Середа	Читання	☺	☺	☺	*	☺	☺	☺	☺	☺	☺	☺	☹	☺	*	☹	☺	☺
	Математика	☹	☹	☹	*	☺	☹	☺	☺	☺	☺	☹	☹	☹	☹	☹	☺	☹
	Музика	☺	☺	☹	*		☺	☹	☺	☺	☺	☺	☹	☹	*	☹	☺	☺
	Фізкультура	☺	☺	☺	*	☺	☺	☺	☹	☺	-	☹	-	☹	☺	-	☺	☺
	Труд. навч.	☹	☺	☺	*	☹	☺	☺	☹	☹	-	☺	-	☺	☹	☹	☺	☺
Четвер	Укр.. мова	☹	☺	☺	*	☺	☹	*	☹	☺	☺	☹	☹		☹	☺	☹	☹
	Математика	☺	☹	☺	*	☺	☺	*	☹	☺	☺	☺	☹	☹	☹	☹	☹	*
	Анг. мова	☺	☺	☺	*	☺	☺	*	☺	☺	☹	☹	☹	☺	☹	☹	☹	☺
	Природознавство	☺	☺	☺	-	☺	☺	☺	☺	☺	☹	☹	-	☺	*	☹	☹	☺
	Громад. освіта	☺	☺	☺	-	☺	☺	☺	☺	☺	☹	☺	-	☺	*	☹	☹	☺
П'ятниця	Читання	☺	☺	☹	*	☺	☺	*	☺	☺	☹	☹	☹	☺	☹	☹	☹	*
	Укр.. мова	☺		☺	*	☺	☹	*	☹	☺	☺	☹	☹		☹	☹	☹	*
	Образ. мист.	☺	☺	☺	*	☺	☺	☺	☺	☺	☹	☹	-	☺	☹	☹	☹	☺
	Фізкультура	☺	☺	☺	*	☺	☺	☺	☺	☹	☹	☹	☹	☺	☹	☹	☹	*
	Інд. заняття	☺	☺	☺	*	☺	☺	*	☹	☺	☺	☹	-	☺	☹	-	☹	☺

Як свідчать дані таблиць, досліджуваним на перших двох уроках (читання і математика) в понеділок характерний, загалом, негативний емоційний стан, зокрема: сум, злість, хвилювання тощо. Ми можемо припустити, що дітям важко переключатись після вихідних днів дома до навчання в школі. Наступні два уроки

(християнська етика, основи здоров'я) здійснили більш позитивний вплив. Тут домінували вже як позитивні, так і негативні емоційні стани.

Аналізуючи емоційний стан учнів протягом тижня, можемо зазначити, що більш позитивний домінуючий емоційний стан викликали такі уроки як: читання, фізкультура, спецкурс, музика, трудове навчання, природознавство, громадянська освіта, образотворче мистецтво. Порівняно з цими уроками, уроки математики та української мови викликали більш негативний домінуючий емоційний стан серед учнів. На цих уроках в багатьох учнів були присутні страх, хвилювання, поганий настрій, злість тощо.

З метою аналізу домінуючого емоційного стану в учнів з різним рівнем успішності виконання математичних завдань, загальну вибірку досліджуваних учнів нами було поділено на підгрупи за критерієм рівня правильності виконання ними математичних завдань. Зокрема, отримані результати дозволяють констатувати наступне:

1. Більшість учнів з високим рівнем правильного виконання математичних характеризується переважанням негативного та нейтрального емоційних станів, та навпаки – при низькому рівні – переважає позитивний настрій (за інтерпретацією кольорів поданої психологами Т. Титаренко та Д. Парфеновою). Поряд із цим, за інтерпретацією кольорів, поданою досліджуваними учнями, при високому рівні успішності виконання математичних завдань переважає позитивний настрій; при низькому – приблизно рівна кількість учнів із негативними та позитивними емоційними станами.

А саме, для учнів з низьким рівнем правильного виконання математичних операцій на уроках характерним є: у 52,3 % – позитивний емоційний стан; 18 % – нейтральний емоційний стан; 29,4 % – негативний емоційний стан (за інтерпретацією Т. Титаренко та Д. Парфенової). Згідно поданої інтерпретації кольорів учнями: ~ 46 % – позитивний емоційний стан; 7 % – нейтральний емоційний стан; 47 % – негативний емоційний стан.

Для учнів з високим рівнем правильного виконання математичних операцій характерним є: у 15,3 % – позитивний емоційний стан; 49 % – нейтральний

емоційний стан; 35,3 % – негативний емоційний стан (за інтерпретацією Т. Титаренко та Д. Парфенової). Згідно поданої інтерпретації кольорів учнями спостерігається: у 69 % – позитивний емоційний стан; 10 % – нейтральний емоційний стан; ~ 21 % – негативний емоційний стан. Отримані результати подано у таблиці 3.

Таблиця 3.

Показники відмінностей особливостей емоційних станів молодших школярів із різним рівнем успішності виконання математичних завдань

Рівень успішності виконання математичних завдань	Позитивний емоційний стан	Нейтральний емоційний стан	Негативний емоційний стан
За інтерпретацією кольорів Т. Титаренко та Д. Парфенової			
низький	52,3 %	18 %	29,6 %
високий	15,3 %	49 %	35,3 %
значущість	$p \leq 0,01$	$p \leq 0,01$	$p \geq 0,05$
За інтерпретацією кольорів учнями			
низький	46 %	7,3 %	47 %
високий	69 %	10 %	21 %
значущість	$p \leq 0,01$	$p \geq 0,05$	$p \leq 0,01$

Як можна побачити із табл. 3, за інтерпретацією кольорів учнями статистично значуще (за критерієм χ^2) переважає кількість учнів із позитивним емоційним станом та високим рівнем успішності виконання математичних завдань. Кількість негативних емоційних станів у таких учнів значуще менша від групи із низьким рівнем виконання вищезгаданих завдань. Протилежні результати отримуємо при інтерпретації кольорів за Т. Титаренко та Д. Парфеновою.

2. Емоційний стан учнів з низьким рівнем правильного виконання математичних операцій характеризується переважанням позитивного настрою на уроках читання (~ 53 %) і негативного на уроках математики (75 %), що можна пояснити низькою здатністю виконувати математичні завдання.

Обговорення. Результати проведеного нами дослідження дозволяють підтвердити висунуту нами гіпотезу про переважання в учнів із високою успішністю виконання математичних завдань більш позитивно забарвлених емоційних станів. Дана закономірність, на наш погляд, узгоджується із

результатами досліджень, які свідчать про наявність у школярів даного віку занепокоєння своїм рівнем успішності, високу значущість для них оцінки їх учителем.

Варто зауважити, що, на нашу думку, діагностований нами у окремих учнів високий рівень виконання математичних завдань, при якому молодші школярі успішно виконують подані їм завдання як письмово, так і в умі, може свідчити про їх здатність виконувати такі операції у внутрішньому плані дій. Саме тому, отримані результати дослідження можуть вказувати також на наявність взаємозв'язку між емоційним станом молодшого школяра та рівнем розвитком у нього внутрішнього плану дій.

Поряд із цим, зважаючи на кількісно невелику вибірку учнів, які взяли участь у нашому дослідженні, отримані нами результати можна потребують перевірки на більшій, репрезентативній вибірці досліджуваних. Доцільним, на нашу думку, є також використання (окрім використаних нами проєктивних методів) стандартизованих методик вивчення емоційних станів, рівня шкільної тривожності і т.і., що дало б можливість узгодити отримані таким чином результати із наявними даними інтерпретації кольорів використаними у даному дослідженні способами.

Висновки. Узагальнюючи отримані результати дослідження, ми можемо зробити висновок про те, що емоційний стан учнів молодшого шкільного віку тісно пов'язаний з рівнем успішності виконання математичних завдань (що може свідчити стан розвитку внутрішнього плану дій, який є одним із основних новоутворень молодшого шкільного віку).

Отже, виходячи з теоретичного осмислення особливостей становлення емоційної сфери молодшого школяра, аналізу даних, отриманих в результаті емпіричного дослідження, важливим є створювати умови, які можуть мати сприятливий вплив на становлення емоційної сфери. Зокрема, сприяти розвитку та сформованості внутрішнього плану дій, високий рівень якого може більш позитивно впливати на емоційний стан учнів на уроках. Вчителю початкових класів, практичному психологу у своїй педагогічній діяльності доцільним є

використовувати відповідні психокорекційні техніки, педагогічні методи та прийоми формування емоційної сфери, зокрема таких, які враховують зону найближчого розвитку.

Література.

1. Берк Л. Развитие ребенка / Л. Берк. – 6-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 1056 с.
2. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве / Г.М. Бреслав. – М.: Издательство "Педагогика", 1990. – 144 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.3 Проблемы развития психики Л.С. Выготский / Под ред. А. М. Матюшкина. - М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
4. Ганзен В.А., Систематика психических состояний человека / В.А. Ганзен // Вестник Ленингр. Ун-та. Серия №6. Философия. Социология. Право. – 1991. – Вып. 1. – С. 47–55.
5. Изард К.Э. Эмоции человека / К.Э. Изард. – М.: Логос, 2000. – 175 с.
6. Изард К.Э. Психология эмоций / Изард К.Э. /Пер. с англ.. – СПб.: Питер. – 1999. – 464с.
7. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, – 2001. – 752 с.
8. Захаров А.И. Как помочь нашим детям избавиться от страха / А.И. Захаров. – СПб.: "Речь", 1995 – 158 с.
9. Кормило О.М. Передумови і загальні тенденції розвитку емоційної сфери молодших школярів / О.М. Кормило // Зб. наук. пр.: філософія, соціол., - Психологія. – Івано-Франківськ., 2004. – Вип. 9. – ч. 2. – С. 171–177.
10. Малімон Л.Я. До проблеми діагностики емоційності як властивості особистості / Л.Я. Малімонт // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №7. – С. 59–65.
11. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб.: "Речь", 2001. – 512 с.
12. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста // [Под ред. А.В. Запорожец, Я.З. Неверович]. – М.: Педагогика, 1986. – 172 с.
13. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.

- 14.Тихонова М. Емоційна дезадаптація дітей молодшого шкільного віку / М. Тихонова // Психолог. – 2003. – Січ. (№1). – С.27–30.
- 15.Томчук С. Динаміка негативних психічних станів у молодших школярів та шляхи їх трансформації / С. Томчук // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С.101–108.
- 16.Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкий. – Л.: Медицина, 1989 – 192 с.
- 17.Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника /П.М. Якобсон. – М.: Просвещения, 1966. – 291 с.

ТРЕБА ДАТИ ЛІТЕРАТУРУ З ІНТЕРПРЕТАЦІЄЮ КОЛЬОРІВ Т. ТИТАРЕНКО І
ПАРФЬОНОВОЇ.